

Łambinowicki Rocznik Muzealny

Tom 45

JEŃCY WOJENNI W LATACH
II WOJNY ŚWIATOWEJ

CENTRALNE MUZEUM
JEŃCÓW WOJENNYCH

OPOLE 2022

Komitet redakcyjny

Anna Czerner, Jan Daniluk, Bartosz Janczak, Danuta Kisielewicz, Renata Kobylarz-Buła, Joanna Lusek, Witold Mędykowski, Tomasz Przerwa, Violetta Rezler-Wasielewska (przewodnicząca), Piotr Stanek (sekretarz), Walter Świerc, Czesław Wawrzyniak

Recenzent tomu

Wojciech Włodarkiewicz

Redaktor naczelna

Violetta Rezler-Wasielewska

Redaktor tomu

Renata Kobylarz-Buła

współpraca: Kamil Weber

Redakcja i korekta

Mirosława Grabowska

Tłumaczenia

Regina Chojna (język włoski)

Jacek Jędrzejowski (język angielski)

Andrzej Szypulski (język niemiecki)

Skład

Waldemar Szweda

Projekt okładki, układ typograficzny

Studio Widok

© Copyright by Centralne Muzeum Jeńców Wojennych

Adres redakcji

45-017 Opole, ul. Minorytów 3

Tel./fax 77 453 78 72, 453 92 16

www.cmjw.pl

e-mail: redakcja@cmjw.pl

ISSN 0137-5199

Nakład 300 egz., objętość: 14,9 ark. druk.

Druk: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, Opole

Joanna Sadowska

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

ORCID: 0000-0002-0888-4529

DOI: 10.57586/CMJW0011

Jeniec Adam Rapacki: pobyt w oflagu jako element biografii polityka PZPR

Słowa kluczowe: Adam Rapacki, oflag, jeńcy, komunizm

Ważnym kryterium doboru ludzi do aparatu władzy w Polsce po 1944 r. była ocena ich postawy w okresie II wojny światowej. W „biografię idealną”, typową dla pełniących najwyższe stanowiska w Polskiej Partii Robotniczej (PPR), a po 1948 r. Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) czy w rządzie, wpisywał się wyjazd do Związku Radzieckiego, a przy pozostaniu na terenie okupowanej Polski – zaangażowanie w podziemie komunistyczne, dobre wrażenie robiła walka w 1. Armii Wojska Polskiego lub pobyt w obozie koncentracyjnym. Bardzo utrudniała, a czasem wręcz uniemożliwiała karierę, działalność w strukturach podlegających Rządowi RP na Uchodźstwie, w tym walka w AK. Pobyt w niemieckim obozie jeńckim mógłby się wydawać neutralny, gdyż – bez wątpienia – stawał człowieka po stronie ofiar faszyzmu, a jednocześnie usprawiedliwiał brak zaangażowania w walkę z okupantem i częściowo zwalniał od oskarżeń o współpracę z Londynem. Jeśli jednak obozem był oflag, zdradzał przynależność do grona przedwojennych, „sanacyjnych” oficerów, co stanowiło problem. Władze radzieckie uznały polskich oficerów za wrogów ludu i w 1940 r. 25 tysięcy z nich stracono w Katyniu, Ostaszkowie i Miednoje. Nie różnili się oni niczym od jeńców oflagów, o ich losie zdecydował przydział wojskowy. Z zasady więc przedwrześniowy oficer nie budził zaufania nowych władz i jeśli chciał pozostać w wojsku lub objąć stanowisko w rządzonej przez komunistów Polsce, starał się wykazać, iż w oflagu należał do mniejszości, która nie popierała dawnego reżimu, ale była zwolennikiem zbliżenia z ZSRR i kształtującej się nowej władzy.

Za przykład może posłużyć biografia Adama Rapackiego – jeńca siedmiu obozów i powojennego członka Rady Naczelnej Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) (1945–1948), a potem Biura Politycznego Komitetu Centralnego PZPR (1948–1968) oraz ministra trzech resortów: żeglugi (1947–1950), szkolnictwa wyższego i nauki (1950–1956) oraz spraw zagranicznych (1956–1970). Jego nazwisko kojarzone było w Polsce i w świecie z planem rozbrojeniowym dla Europy Środkowej. Wielu byłych jeńców oflagów po wojnie osiągnęło wysoką pozycję

zawodową, artystyczną czy społeczną, ale nikt z nich nie zrobił w PRL tak dużej kariery politycznej jak A. Rapacki. Oprócz niego, tylko trzech jeszcze PRL-owskich ministrów było jeńcami oflagów: Stefan Pietrusiewicz (jeńiec Oflagu II C Woldenberg, będący w latach 1955–1960 ministrem w resorcie budownictwa)¹, Wincenty Kawalec (w 1943 r. uciekł z obozu w Dössel, był ministrem pracy, płac i spraw socjalnych w latach 1972–1974)² oraz Kazimierz Rusinek (minister pracy i opieki społecznej w latach 1947–1952, miał za sobą pobyt w obozie jenieckim w Prenzlau, był też więźniem Stutthofu i Mauthausen). Adam Rapacki i Kazimierz Rusinek należeli do władz PPS, podobnie jak jeńiec Woldenbergu, Feliks Petruczynik³. Adam Rapacki był jednak jedynym członkiem kierownictwa PZPR, który spędził wojnę w oflagu⁴.

Artykuł ten ma przybliżyć wyjaśnienie tego fenomenu. Zapewne o karierze A. Rapackiego zadecydował splot okoliczności i jego cechy osobiste, a zwłaszcza walory intelektualne pozwalające podjąć specyficzną grę z rządzącymi Polską od 1944 r. Jej elementem było odpowiednie przedstawienie swej biografii przedwojennej i doświadczeń z oflagu, pozwalające zyskać zaufanie komunistycznych władz. Pojawiają się tu pytania: jakich argumentów można było tu użyć, co uwypuklić, co pominąć? Czy pobyt w obozie jenieckim mógł przybliżyć przedwojennego oficera rezerwy do opowiedzenia się po stronie nowej władzy w Polsce? Jednocześnie rozważania te są krokiem ku rekonstrukcji życia politycznego w oflagach, o którym tak naprawdę wiadomo niewiele.

Pierwszym dokumentem, w którym A. Rapacki pisze o swoim pobycie w obozach jenieckich, są zajmujące jedną stronę własnoręczne uzupełnienia biograficzne do arkusza ewidencji personalnej Rejonowej Komendy Uzupełnień Łódź-miasto z lipca 1945 roku⁵. Najważniejszym źródłem, które w niniejszym artykule zostanie poddane krytycznej analizie i skonfrontowaniu z innymi dokumentami i materiałami, jest jednak życiorys A. Rapackiego, który sporządził osobiście w 1949 r. na potrzeby Wydziału Kadr (bądź Wydziału Historii Partii) KC PZPR i znajdujący się dziś w zbiorach Archiwum Akt Nowych (AAN). Mieści się na 12 stronach maszy-

1 <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/47014> [dostęp: 30 XI 2022 r.].

2 <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/142357> [dostęp: 30 XI 2022 r.].

3 A. Pięta-Szawara, *Portret zbiorowy liderów Polskiej Partii Socjalistycznej (1944–1948)*, „Polityka i Społeczeństwo” 2012, nr 10, s. 125.

4 Do niemieckiej niewoli w 1939 r. trafili też, ale jak się okazało, na krótko: Józef Cyrankiewicz (jako podporucznik rezerwy był oficerem zwiadowczym 1. dywizjonu 5 pac; 15 września 1939 r. dostał się do niewoli w okolicach Tomaszowa Lubelskiego, ale udało mu się uciec z kolejowego transportu jenieckiego do Niemiec; działał potem w podziemnej PPS-WRN i trafił do Auschwitz); Władysław Kruczek (trafił do niewoli niemieckiej pod Łubniami i po czterech tygodniach zbiegł z transportu do obozu jenieckiego, a potem działał w PPR, był więźniem KL Auschwitz i Sachsenhausen) oraz Witold Jaroński (był dowódcą plutonu w 42. pp, został ciężko ranny 12 września pod Andrzejewem, uwolniono go po długiej kuracji w szpitalu jenieckim). Zob. M. Szumiło, *Kierownictwo Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Latach 1956–1970. Portret zbiorowy*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, nr 2, s. 304–307.

5 Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Akta personalne: Rapacki Adam, b.p.

nopisu, z czego siedem zajmują wspomnienia z niewoli. We wstępie A. Rapacki zaznaczył:

Życiorys potraktowałem bardzo obszernie, głównie ze względu na okres niewoli i charakterystykę sytuacji politycznej i nastrojów wśród oficerów jeńców. Przypuszczałem, że charakterystyka ta jest potrzebna ze względu na stosunkowo małą znajomość tego terenu, nielicznego wprawdzie, ale interesującego z punktu widzenia nastrojów i metod działania wśród inteligencji⁶.

Faktycznie, wydaje się, że jest to dokument unikatowy, jedna z pierwszych prób przedstawienia życia politycznego w obozach, które pomimo zakazu istniało i wynikało z naturalnej potrzeby ludzi, których życie w konsekwencji działań politycznych zatrzymało się w martwym punkcie. W innych relacjach osobistych wątek ten pojawia się marginalnie. Uwagę poświęcił mu chyba jedynie Józef Kuropieska w wydanych w 1974 r. wspomnieniach z Oflagu II C Woldenberg⁷. Inni pisali o konspiracji wojskowej, prowadzonej w kontakcie z dowództwem AK, ale przede wszystkim o życiu kulturalnym, religijnym (nie dotyczy to wspomnień opublikowanych w okresie PRL), sporcie, rozrywkach oraz oczywiście sprawach bytowych. Co ciekawe, o agitacji lewicowej nie wspomina nikt spoza kręgu ludzi w to zaangażowanych, choćby jako ciekawostce, czy działaniu drażniącym, co zapewne świadczy o jej zakonspirowaniu. Dodatkowo autorzy wspomnień często gubią się w szczegółach, nierzadko ewidentnie sięgają do wspomnień cudzych. Wątek polityczny poruszany był też krótko w kilku opracowaniach autorstwa byłych jeńców. W 1967 r. Adam Uziembło pisał o tym w opracowaniu o działalności nauczycieli w obozach jenieckich⁸, w 1984 r. Stefan Kotarski – w zbiorze wspomnień z Woldenbergu⁹ oraz Juliusz Pollack, który w wydanej w 1982 r. książce *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli* umieścił rozdział poświęcony różnym formom oporu¹⁰. Po 1989 r. ujęła go w swym syntetycznym opracowaniu Danuta Kisielewicz¹¹.

Działalność polityczna, jako zakazana, nie była dokumentowana. Nie ma więc dziś możliwości zweryfikowania części informacji podanych przez A. Rapackiego. Analizowany życiorys to raczej wybiórcze wspomnienia. Autor przedstawia bowiem nie tylko działania, które podejmował bądź wspierał ale też, miejscami, elementy charakterystyki nastrojów politycznych ogółu jeńców. Oczywiście są to refleksje głęboko subiektywne, nie tylko z powodu naturalnego eksponowania wy-

6 Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), KC PZPR, sygn. 237/XIII/-473, k. 3.

7 J. Kuropieska, *Obozowe refleksje: oflag IIc*, Kraków 1985.

8 A. Uziembło, *Życie polityczne w oflagu II C*. W: *Nauczyciele w hitlerowskich obozach jeńców podczas II wojny światowej*, red. M. Piątkowski, Warszawa 1967, s. 112–135.

9 S. Kotarski, *Obozowe nurty społeczno-polityczne*. W: *Oflag II C Woldenberg: wspomnienia*, Warszawa 1984, s.110–118.

10 J. Pollack, *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*, Warszawa 1982.

11 D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998.

Spis treści / Table of contents

Artykuły i materiały / Articles and materials

Antonius Schanderwitz , Polscy jeńcy wojenni w rękach Wehrmachtu. Stan badań w Niemczech na przykładzie Stalagu 326 (VI K) Senne	5
Polish Prisoners-of-War in the hands of the Wehrmacht. The state of research in Germany – a case study of Stalag 326 (VI K) Senne (Summary).	19
Andrzej Krzysztof Kunert , <i>Pieśń o fladze</i> Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego	21
<i>A song about the flag</i> by Konstanty Ildefons Gałczyński (Summary)	44
Joanna Sadowska , Jeniec Adam Rapacki: pobyt w oflagu jako element biografii polityka PZPR	45
Prisoner of War Adam Rapacki: detention in an oflag as an element of the biography of a politician of the Polish United Workers' Party (Summary).	78
Dariusz Szymczyk , „Niepokorni”. Ucieczki podchorążych Wojska Polskiego z niemieckiej niewoli do 1. Dywizji Pancерnej gen. Stanisława Maczka	79
“The defiant”. Escapes of officer cadets of the Polish Army from German captivity to the First Armoured Division of General Stanislaw Maczek (Summary).	102
Bartosz Janczak , Polscy oficerowie-byli jeńcy obozów Wehrmachtu w 2. Korpusie Polskim (1945–1947)	103
Polish officers-former POWs in the Wehrmacht camps – in the II Polish Corps (1945-1947) (Summary)	120

Archiwum / Archive

Kamil Weber , Wojenne losy kpr. pchor. Karola Toczka – na podstawie zbioru pamiątek przekazanych Centralnemu Muzeum Jeńców Wojennych	123
The wartime vicissitudes of Corporal Officer Cadet Karol Toczek – based on the collection donated to the Central Museum of Prisoners of War (Summary).	137

Wspomnienia i relacje / Memoirs and accounts

- Relacja Szmuela Orłowskiego – jeńca obozów Wehrmachtu [The account of Szmuel Orłowski – a Prisoner of War in the Wehrmacht camps]. Relację do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył **Witold Mędykowski** 141
- Elio Materassi – Włoski Internowany Wojskowy w Stalagu II B Hammerstein [Elio Materassi – an Italian interned serviceman in Stalag II B Hammerstein]. Relację do druku przygotowali, komentarzem i przypisami opatrzyli **Orlando Materassi** i **Silvia Pascale** 159

Recenzje i omówienia / Reviews and discussions

- Raffael Scheck, *Love between Enemies. Western Prisoners of War and German Women in World War II*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, 382 s. (**Jan Daniluk**) 171
- Anna Malinowska, *Komendant. Życie Salomona Morela* [The Commander. The life of Salomon Morel]. Wydawnictwo: Agora, Warszawa 2020, 416 s. (**Renata Kobylarz-Buła**) 176

Z żałobnej karty / Obituaries

- Jolanta Altman-Radwańska (1950–2022) (**Danuta Kisielewicz**) 187
- Stanisław Maria Jankowski (1945–2022) (**Piotr Stanek**) 191
- Teresa Kaczmarek (1929–2022) (**Kamil Weber**) 196
- Krzysztof Spychała (1952–2021) (**Joanna Banik**) 201

Kalendarium / Calendar of events

- Kalendarium łambinowickie (styczeń–grudzień 2022) [Łambinowice calendar of events (January–December 2022)] (**Regina Chojna**) 207

Spis ilustracji

Joanna Sadowska, Jeniec Adam Rapacki: pobyt w oflagu jako element biografii polityka PZPR

1. Oflag XVIII A Lienz, Ogólny widok obozu, 18 sierpnia 1940 r. 53
Źródło: CMJW, Fototeka, sygn. 2555
2. Fragment karty z pamiętnika ppor. Zdzisława Zagłoby-Zyglera 54
Źródło: CMJW, nr. inw. CMJW II-1-611, Z. Zagłoba-Zygler, Oflag na wesoło i na smutno..., k. 63
3. Oflag II C Woldenberg 56
Źródło: CMJW, Fototeka, sygn. 6364
4. Oflag II B Arnswalde 62
Źródło: CMJW, Fototeka, sygn. 2513
5. Oflag II D Gross Born 63
Źródło: CMJW, Fototeka, sygn. 3869
6. Oflag VI B Dössel, 1945 r. Polscy oficerowie uwolnieni z obozu jenieckiego przez armię amerykańską, fotografia wykonana przed opuszczeniem obozu 72
Źródło: CMJW, Fototeka, sygn. 510

Dariusz Szymczyk, „Niepokorni”. Ucieczki podchorążych Wojska Polskiego z niemieckiej niewoli do 1. Dywizji Pancerniej gen. Stanisława Maczka

1. Ppor. Bohdan Samulski (od lewej) i por. Tadeusz Bletek w towarzystwie wyzwolonej ze Stalagu VI C/Z Oberlangen uczestniczki powstania warszawskiego, Aschendorf, lato 1945 r. 87
Źródło: Ze zbiorów prywatnych Dariusza Szymczyka
2. Rozpoznanie saperskie. Walki 10. Brygady Kawalerii Pancerniej w rejonie miejscowości Aschendorf. Grafika autorstwa Bohdana Samulskiego, kwiecień 1945 r. 97
Źródło: Ze zbiorów prywatnych Dariusza Szymczyka

Kamil Weber, Wojenne losy kpr. pchor. Karola Toczka – na podstawie zbioru pamiątek przekazanych Centralnemu Muzeum Jeńców Wojennych

1. Notatka frontowa Karola Toczka, zawierająca stan osobowy sekcji oraz nazwiska zaginionych 124
Źródło: CMJW, MiD, sygn. 25, k. 42
2. Karol Toczek (drugi z lewej) z towarzyszami niewoli w Hoffnungsthal . . 129
Źródło: CMJW, Muzealia, nr inw. CMJW I-7-3614/58
3. Karol Toczek (trzeci z lewej) podczas jednego z występów w Hoffnungsthal 130
Źródło: CMJW, Muzealia, nr inw. CMJW I-7-3614/27

4. Kukielki wykonane w niewoli przez uczestniczki powstania warszawskiego (fot. P. Jędorowicz) 132
Źródło: CMJW, Muzealia, nr inw. CMJW II-2-29-1; CMJW II-2-29-2
5. Karykatura przedstawiająca Karola Toczka (fot. P. Jędorowicz) 133
Źródło: CMJW, Muzealia, nr inw. CMJW I-1-151
6. Torba wojskowa K. Toczka (fot. P. Jędorowicz). 134
Źródło: CMJW, Muzealia, nr inw. CMJW II-2-27
7. Karol Toczek (z lewej) wraz z Karolem Delongiem 136
Źródło: CMJW, Muzealia, nr inw. I-7-3614/70

Witold Mędykowski, Relacja Szmuela Orłowskiego – jeńca obozów Wehrmachtu

1. Profesor Samuel Orłowski – Izrael, 15 VI 1964 r. 143
Źródło: Archiwum Technionu w Hajfie, syg. B 300/93/12, nr 28 (fot. Gedalia Enoszi)

Orlando Materassi, Silvia Pascale, Elio Materassi – Włoski Internowany Wojskowy w Stalagu II B Hammerstein

1. Tablica poświęcona Elio Materassiemu w Miejsc Pamięci U-Boot Bunker Valentin 159
Źródło: Zbiory prywatne Orlando Materassiego
2. Elio Materassi 166
Źródło: Zbiory prywatne Orlando Materassiego

Jolanta Altman-Radwańska (1950–2022) (Danuta Kisielewicz)

1. Jolanta Altman-Radwańska 187
Źródło: archiwum rodzinne

Stanisław Maria Jankowski (1945–2022) (Piotr Stanek)

1. Stanisław Maria Jankowski 191
Źródło: archiwum rodzinne

Teresa Kaczmarek (1929–2022) (Kamil Weber)

1. Teresa Kaczmarek 196
Źródło: archiwum rodzinne
2. Teresa Kaczmarek wraz z ojcem – Mieczysławem Bętkowskim 198
Źródło: archiwum rodzinne

Krzysztof Spychała (1952–2021) (Joanna Banik)

1. Krzysztof Spychała 201
Źródło: Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu